

Perspektiven der deutsch-griechischen Wirtschaftsbeziehungen

Nikos Vettas*

Die Entwicklung der Wirtschaftsbeziehungen zwischen Griechenland und Deutschland hängt in hohem Maße von der Lage der gesamten europäischen Wirtschaft ab. Dabei handelt es sich um enge Beziehungen, gemäß den jüngsten Studien des IOBE, die die Beziehungen im Laufe der Jahre eingehend untersuchen. Dabei spannt sich der Bogen vom Handel über die Investitionen bis hin zur Zusammenarbeit zwischen Trägern in anderen Bereichen, wie etwa in der Forschung. Auch während der tiefen Schuldenkrise und den drei finanzpolitischen Anpassungsprogrammen blieben die Beziehungen weitgehend erhalten, während die Pandemie und die Energiekrise neue Herausforderungen und Möglichkeiten schaffen.

Die Wirtschaftssektoren mit einem beträchtlichen Entwicklungspotential kristallisieren sich bereits deutlich heraus. Dazu zählen die starke Nachfrage seitens Deutschland nach touristischen Dienstleistungen in Griechenland, der Export von Ausrüstung und anderen Produkten von Deutschland nach Griechenland sowie deutsche Direktinvestitionen. Je nachdem, wie sich die griechische Wirtschaft quantitativ und qualitativ entwickeln wird, kann es durchaus zu einer erheblichen Steigerung des griechischen Exportvolumens nach Deutschland, zur Zusammenarbeit im Energiesektor sowie zur Entwicklung von Partnerschaften zwischen Forschungseinrichtungen, sowohl auf dem Gebiet der angewandten Forschung oder als auch der Grundforschung, kommen.

Die Entwicklungen in den einzelnen Sektoren werden weitgehend von der Gesamtleistung beider Volkswirtschaften in einem sich wandelnden globalen Umfeld abhängen. Europa sucht nach einem Weg, um seine internationale Wettbewerbsfähigkeit zu fördern. Dabei sieht sich Europa, im Vergleich zu anderen Regionen der Welt, mit ungünstigeren demografischen Perspektiven, insgesamt höheren Energiekosten und einer eher schwachen Präsenz von weltweit führenden Unternehmen aus den digitalen Spitzensektoren konfrontiert. Daher ist es nicht verwunderlich, dass die Größe der europäischen Wirtschaft im globalen Kontext schrumpft. Gleichzeitig hat Europa eine Reihe von institutionellen Fragen zu lösen, da die Eurozone keine integrierte Union ist. In der nächsten Zeit müssen politische Entscheidungen auf nationaler und übernationaler Ebene getroffen werden, bei denen es um eine Vertiefung der Bankenunion und eine gemeinsame Energiepolitik gehen wird sowie um die Gestaltung der Haushaltsvorschriften. Dies sind entscheidende Parameter, die auch auf die bilateralen Beziehungen zwischen den Mitgliedstaaten der Eurozone, in unserem Fall zwischen Griechenland und Deutschland, erhebliche Auswirkungen haben werden.

* Vorsitzender des Instituts für Wirtschaftliche und Industrielle Forschung (IOVE), Professor an der Athener Universität für Wirtschaft

Οι προοπτικές των ελληνογερμανικών οικονομικών σχέσεων

Νίκος Βέττας*

Το πώς θα εξελιχθούν οι οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γερμανία θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό και από την πορεία που θα πάρει συνολικά η οικονομία της Ευρώπης. Οι σχέσεις αυτές είναι ισχυρές, όπως έδειξαν και πρόσφατες μελέτες του IOBE που εξετάζουν λεπτομερώς τη διαχρονική εξέλιξή του. Εκτείνονται στο πεδίο του εμπορίου, των επενδύσεων, καθώς και συνεργασίας φορέων σε άλλες περιοχές, όπως η έρευνα. Οι σχέσεις αυτές διατηρήθηκαν σε σχετικά υψηλό επίπεδο κατά τη διάρκεια της βαθιάς κρίσης χρέους και των τριών προγραμμάτων προσαρμογής, ενώ οι πιο πρόσφατες κρίσεις της πανδημίας και στην αγορά ενέργειας δημιουργούν νέες προκλήσεις αλλά και ευκαιρίες.

Ορισμένες περιοχές που προσφέρουν ισχυρή προοπτική περαιτέρω ανάπτυξης, είναι αυτές που ήδη ξεχωρίζουν. Περιλαμβάνουν την ισχυρή ζήτηση από Γερμανούς για τουριστικές υπηρεσίες στην Ελλάδα, τις εξαγωγές εξοπλισμού και άλλων προϊόντων από τη Γερμανία προς την Ελλάδα, καθώς και τις άμεσες γερμανικές επενδύσεις. Ανάλογα, όμως, με τα ποσοτικά και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, μπορεί να υπάρξει και σημαντική αύξηση των ελληνικών εξαγωγών προϊόντων προς τη Γερμανία, συνεργασία στον τομέα της ενέργειας, όπως επίσης και ανάπτυξη συνεργασιών ανάμεσα σε κέντρα στον χώρο της εφαρμοσμένης ή της βασικής έρευνας.

Οι εξελίξεις στους επιμέρους τομείς και κλάδους θα εξαρτηθούν σε μεγάλο βαθμό από τη γενικότερη πορεία των δύο οικονομιών μέσα σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο που μεταβάλλεται. Η Ευρώπη συνολικά αναζητά τρόπο να ενισχύσει τη διεθνή ανταγωνιστικότητά της, ενώ αντιμετωπίζει δυσμενέστερες δημογραφικές προοπτικές από άλλες περιοχές του πλανήτη, έχει συνολικά υψηλότερο κόστος ενέργειας και αναιμική παρουσία επιχειρήσεων με έδρα στην ήπειρο που να είναι διεθνείς πρωταθλητές στους ψηφιακούς τομείς αιχμής παγκοσμίως. Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη ότι συνολικά το μέγεθος της ευρωπαϊκής οικονομίας υποχωρεί στο παγκόσμιο πλαίσιο. Ταυτόχρονα, η Ευρώπη έχει να επιλύσει σειρά θεσμικών ζητημάτων, καθώς η Ευρωζώνη δεν αποτελεί μια ολοκληρωμένη ένωση. Εκκρεμεί να αποφασιστεί μέσα στο επόμενο διάστημα, και μέσα από πολιτικές διαδικασίες σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, αν θα υπάρξει εμβάθυνση της τραπεζικής ένωσης, κοινή ενεργειακή πολιτική, όπως και το πώς θα εξελιχθούν οι δημοσιονομικοί κανόνες. Αυτές είναι κρίσιμες παράμετροι που θα επηρεάσουν σημαντικά και τις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης, στην περίπτωση μας την Ελλάδα και τη Γερμανία.

Φυσικά, η δυναμική των οικονομιών των δύο χωρών και οι προκλήσεις που η καθεμία έχει να αντιμετωπίσει, θα προσδιορίσουν και τις διμερείς σχέσεις. Η ελληνική οικονομία, ενόψει

* Γενικός Διευθυντής του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), Καθηγητής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Natürlich werden die Dynamik der Volkswirtschaften beider Länder und die Herausforderungen, denen sich jedes Land stellen muss, auch die bilateralen Beziehungen beeinflussen. Einerseits muss die griechische Wirtschaft - auch angesichts der Tatsache, in den nächsten zehn Jahren ein hohes Wachstum erzielen zu müssen - zwei wichtige Lücken schließen: bei den Investitionen und bei den Exporten. In beiden Bereichen wurden in letzter Zeit zwar beachtliche Fortschritte verzeichnet, jedoch bleibt die Kluft zwischen dem erreichten und dem erwünschten Niveau weiterhin groß. Die Investitionen sind seit dem Ausbruch der Schuldenkrise auf die Hälfte des europäischen Durchschnitts gesunken und ihr jüngster Aufschwung deckt kaum die Höhe der früheren Abschreibungen. In diesem Zusammenhang weist die griechische Wirtschaft im Laufe der Jahre ein Defizit sowohl bei den inländischen Ersparnissen als auch bei den ausländischen Direktinvestitionen auf. Um die entsprechende Lücke zu schließen, müssen und sollten die Investitionen in der kommenden Zeit mit zweistelligen Jahresraten wachsen.

Auch liegen die griechischen Exporte weit unter dem Niveau, das für hohe Wachstumsraten erforderlich ist, sowie unter dem Niveau anderer europäischer Länder. Der Rückstand bei den Exporten, vor allem bei den Produkten des verarbeitenden Gewerbes, spiegelt ein relatives Wettbewerbsdefizit wider. Die Wachstumspläne der griechischen Wirtschaft sehen einen schrittweisen Rückgang dieses Defizits vor. Da die geopolitischen Entwicklungen sowie die jüngste Pandemie Druck auf die Produktionsketten ausüben, näher an Europa zu rücken, ergeben sich für die Länder der europäischen Peripherie Möglichkeiten, ihre Exporte in die stärkeren Volkswirtschaften des Kontinents zu steigern.

Die deutsche Wirtschaft ihrerseits steht nach einer Zeit starken Wachstums durch die Turbulenzen auf dem Energiemarkt gegenüber Herausforderungen, die einen schweren Rückschlag bedeuten könnten. Aber auch die Turbulenzen auf Märkten, auf denen sie traditionell stark ist, wie z. B. der Automobilindustrie, wo noch nicht abzusehen ist, welche Technologie sich durchsetzen wird, stellen eine weitere Herausforderung dar. Die deutsche Wirtschaft wird sich in der Praxis auch entscheiden müssen, ob sie bezüglich der Handelsströme oder Finanzierung enger mit den übrigen europäischen Ländern zusammenwachsen wird, oder in erster Linie strategische Vorteile auf den Weltmärkten suchen wird.

Ausgehend von der jüngsten Geschichte und den bereits angeführten potentiellen Veränderungen, ist zu erwarten, dass sich die Beziehungen zwischen den beiden Volkswirtschaften hauptsächlich entlang von sechs Achsen entwickeln werden.

Die erste Achse betrifft die quantitative und qualitative Weiterentwicklung der touristischen Dienstleistungen für deutsche Gäste. Auch wenn der Tourismus nicht die einzige Wachstumssäule sein kann, ist der Spielraum für ein weiteres Wachstum hier insgesamt sehr groß. Die spezifischen Merkmale der Nachfrage von deutscher Seite stehen im Einklang mit den Schlüsselbedingungen für die Entwicklung des Tourismusmarktes, wie z. B. höhere Qualität und höhere Preise, thematischer Tourismus rund um die Kultur und die Verlängerung der Tourismussaison. In diesem Rahmen ist auch eine deutliche Zunahme bei der Niederlassung von deutschen Rentnern zu erwarten, die ihr Arbeitsleben beendet haben und einige Monate oder Jahre in Griechenland verbringen möchten, möglicherweise im Zusammenhang mit dem Erwerb von Immobilien.

Die zweite Achse betrifft die Entwicklung der deutschen Ausfuhren nach Griechenland, die steigende Tendenzen aufweisen, da ein Bedarf an hochwertigen Investitions- und Kon-

και της ανάγκης να αναπτυχθεί με υψηλούς ρυθμούς κατά την επόμενη δεκαετία, πρέπει να καλύψει δύο σημαντικά κενά, στις επενδύσεις και τις εξαγωγές. Και στα δύο, υπάρχει σημαντική πρόοδος τελευταία, όμως η απόσταση από το επιθυμητό επίπεδο παραμένει μεγάλη. Οι επενδύσεις κατακρημνίστηκαν από τότε που ξέσπασε η κρίση χρέους, στο μισό του επιπέδου όπου βρίσκονται κατά μέσο όρο στην Ευρώπη, και η πρόσφατη άνοδος τους καλύπτει μόλις το επίπεδο των προηγούμενων αποσβέσεων. Συναφώς, η ελληνική οικονομία είχε διαχρονικά έλλειμμα τόσο στην εγχώρια αποταμίευση όσο και στις ξένες άμεσες επενδύσεις. Για να καλυφθεί το σχετικό κενό, υπάρχει ανάγκη και ευκαιρία για αύξηση των επενδύσεων με διψήφιο ποσοστό ανά έτος στο επόμενο διάστημα.

Από την άλλη πλευρά, οι ελληνικές εξαγωγές βρίσκονται επίσης σε επίπεδο πολύ χαμηλότερο από αυτό που απαιτείται για ισχυρούς ρυθμούς ανάπτυξης, αλλά και από αυτό σε άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες. Το κενό στις εξαγωγές, και πρωτίστως στα προϊόντα μεταποίησης, αντανακλά έλλειμμα σχετικής ανταγωνιστικότητας και ο αναπτυξιακός σχεδιασμός της ελληνικής οικονομίας προβλέπει πώς θα καλύπτεται σταδιακά. Καθώς οι εξελίξεις στο γεωπολιτικό επίπεδο, ή ακόμη και η πρόσφατη πανδημία, προκαλούν πίεση ώστε οι αλυσίδες παραγωγής να έρχονται εγγύτερα στην Ευρώπη, αυτό δημιουργεί ευκαιρίες στις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας να αυξήσουν τις εξαγωγές τους στις περισσότερο ισχυρές οικονομίες της ηπείρου.

Η γερμανική οικονομία από την πλευρά της, μετά από ένα διάστημα ισχυρής ανάπτυξης, αντιμετωπίζει προκλήσεις λόγω της αναταραχής στην αγορά ενέργειας, που μπορεί να είναι ισχυρό πλήγμα, αλλά και της διατάραξης σε αγορές όπου παραδοσιακά υπήρχε ισχύς, όπως τα αυτοκίνητα, όπου ακόμη δεν είναι σαφές ποια τεχνολογία θα επικρατήσει. Η γερμανική οικονομία θα κληθεί επίσης να αποφασίσει στην πράξη κατά πόσο θα ενοποιηθεί στενότερα με την υπόλοιπη της Ευρώπης, όσον αφορά τις εμπορικές ροές και τη χρηματοδότηση, ή πρωτίστως θα διεκδικήσει πλεονεκτήματα στρατηγικού χαρακτήρα στις παγκόσμιες αγορές. Με βάση την πρόσφατη πορεία και τις αναμενόμενες αλλαγές που περιγράφονται παραπάνω, αναμένεται ότι οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο οικονομίες θα αναπτυχθούν κυρίως σε έξι άξονες.

Ο πρώτος αφορά την περαιτέρω ανάπτυξη, ποσοτική και ποιοτική, των τουριστικών υπηρεσιών για Γερμανούς. Αν και ο τουρισμός δεν μπορεί να είναι μοναδικός πυλώνας ανάπτυξης, τα περαιτέρω περιθώρια είναι συνολικά πολύ μεγάλα. Τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της ζήτησης από την πλευρά της Γερμανίας συνάδουν με κομβικούς όρους ανάπτυξης της τουριστικής αγοράς, όπως η στροφή σε υψηλότερη ποιότητα και τιμές, ο θεματικός τουρισμός γύρω από τον πολιτισμό, καθώς και η επέκταση της τουριστικής περιόδου. Σε ένα συναφές πλαίσιο μπορεί να αναμένεται επίσης σημαντική αύξηση της μετακίνησης Γερμανών που έχουν ολοκληρώσει τον εργασιακό τους βίο, και θα ήθελαν να περάσουν ορισμένους μήνες ή έτη στην Ελλάδα, ως συνταξιούχοι, ενδεχομένως αποκτώντας και ακίνητη περιουσία.

Ο δεύτερος αφορά την ανάπτυξη γερμανικών εξαγωγών προϊόντων προς την Ελλάδα, η οποία αναμένεται να συνεχιστεί, γιατί υπάρχει ανάγκη για κεφαλαιουχικά και καταναλωτικά αγαθά υψηλής ποιότητας που θα στηρίξουν και τη στροφή σε (ή περισσότερο) περιβαλλοντικά φιλικούς τρόπους παραγωγής και κατανάλωσης.

Ο τρίτος άξονας αφορά τις γερμανικές επενδύσεις στην Ελλάδα. Αν και είναι ήδη αξιόλογες, υπάρχει περιθώριο σημαντικής αύξησης με μεταφορά παραγωγικού δυναμικού γερμανικών συμφερόντων, άμεσα ή έμμεσα, από άλλες χώρες οι οποίες σταδιακά μπορεί να θεωρούνται υψηλότερου κινδύνου ή κόστους. Μια τέτοια εξέλιξη μπορεί να προκύψει από γερμανικές επιχειρήσεις οι οποίες έως τώρα έχουν μόνο εμπορική παρουσία στην ελληνική αγορά, μπορεί όμως να εκτιμήσουν πως μέρος της παραγωγής τους θα συνέφερε να γίνεται εκεί και για εξαγωγές

sumgütern besteht, die den Übergang zu umweltfreundlichen oder umweltfreundlicheren Produktions- und Konsummustern unterstützen werden.

Die dritte Achse betrifft die deutschen Investitionen in Griechenland. Sie sind zwar bereits beachtlich, können aber durch die direkte oder indirekte Verlagerung von Produktionskapazitäten deutscher Unternehmen aus anderen Ländern, die allmählich als risikoreicher oder kostspieliger eingestuft werden, noch erheblich gesteigert werden. Eine solche Entwicklung kann von deutschen Unternehmen ausgehen, die bisher eine ausschließlich kommerzielle Präsenz auf dem griechischen Markt haben, jedoch in Erwägung ziehen, einen Teil ihrer Produktion hier anzusiedeln, auch um in Drittländer zu exportieren. Neben dem verarbeitenden Gewerbe bieten sich die Kombination des Immobilien- und Tourismusgeschäfts sowie die Verkehrsinfrastruktur besonders für Investitionen an.

Der Energiemarkt macht die vierte Achse aus. Griechenland bietet Vorteile durch den Ausbau der erneuerbaren Energien sowie aufgrund des grünen Übergang allgemein. Hier wäre eine Zusammenarbeit, die einen Know-how-Transfer beinhaltet, besonders lohnend. In diesem Zusammenhang sind die europäische Ausrichtung und der Bau von Interkonnektoren von entscheidender Bedeutung.

Die fünfte Achse betrifft die Entwicklung der griechischen Lieferungen nach Deutschland. Das Volumen der Lebens- und Arzneimittelausfuhren sowie der Exporte von Mineralien, Bergbauzwischenprodukten und weiteren Erzeugnissen ist bemerkenswert. Die Wachstumsperspektiven sind günstig, somit könnte das Exportvolumen deutlich steigen, während sich die griechische Wirtschaft weiter stabilisiert und die exportorientierten und innovativen Investitionen zulegen.

Die sechste Achse betrifft die Steigerung der Anzahl der Studierenden, die an den Universitäten des jeweils anderen Landes studieren - entweder als Haupthörer oder im Rahmen eines Austauschprogramms. Dadurch könnte auch die Zusammenarbeit zwischen den Forschungseinrichtungen der beiden Länder in unterschiedlichen Disziplinen, wie Geschichte und Kultur oder Technik und Medizin, unterstützt werden.

Insgesamt steht Europa ein Jahrzehnt voller Herausforderungen und großen Chancen für die Entwicklung der einzelnen Volkswirtschaften bevor. Damit der Wohlstand auf dem Kontinent zunimmt, muss die Produktivität stärker steigen und zwar durch effizientere Märkte, einen effizienteren Staat sowie durch die Zusammenarbeit zwischen den einzelnen Volkswirtschaften. Die Wirtschaft Griechenlands und Deutschlands ergänzen sich in hohem Maße und können auf eine jahrzehntelange, gelungene Zusammenarbeit zurückblicken.

Für Deutschland wird es, ohne eine umfassende Stärkung der europäischen Wirtschaft, schwierig sein, hohe Realeinkommen sowie eine starke Position auf den globalen Schlüsselmärkten beizubehalten. Für Griechenland besteht die Herausforderung der schnellstmöglichen realen Konvergenz mit den stärksten europäischen Volkswirtschaften, durch die Stärkung der Exportorientiertheit und der Förderung der Exporte in große wettbewerbsfähige Märkte, wie Deutschland, sowie durch die Akquisition von Investitionen, die Innovationen und neue Produktionskapazitäten schaffen. Die Entwicklung von Beziehungen von gegenseitigem Nutzen ist eine ausgesprochen positive Perspektive, die jedoch weitere Bemühungen auf der Ebene der Finanz- und Wirtschaftspolitik sowie auf der Unternehmens-ebene voraussetzt.

Τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της ζήτησης από την πλευρά των Γερμανών συνάδουν με κομβικούς όρους ενίσχυσης της τουριστικής αγοράς.

Die besonderen Merkmale der Nachfrage deutscher Reisenden stehen in direktem Zusammenhang mit Schlüsselkriterien für das Wachstum des Tourismusmarkts.

προς τρίτες χώρες. Πέρα από τη μεταποίηση, προνομιακοί χώροι για επενδύσεις είναι ο συνδυασμός ακινήτων και τουριστικών επιχειρήσεων, όπως και οι υποδομές μεταφορών.

Ένας τέταρτος άξονας αφορά ειδικά την αγορά ενέργειας. Στη στροφή προς ανανεώσιμες πηγές, και γενικότερα στην πράσινη μετάβαση, υπάρχουν πλεονεκτήματα στην Ελλάδα και μια συνεργασία που θα περιλαμβάνει μεταφορά τεχνογνωσίας θα ήταν συμφέρουσα. Σε σχετική προοπτική θα είναι κρίσιμες οι ευρωπαϊκές κατευθύνσεις όσο και η διασύνδεση ευρύτερων δικτύων.

Ένας πέμπτος άξονας αφορά την ανάπτυξη των ελληνικών εξαγωγών προϊόντων προς τη γερμανική αγορά. Το επίπεδο των εξαγωγών σε τρόφιμα, φάρμακα, ορυκτά, ενδιάμεσα μεταλλευτικά είδη και άλλους κλάδους είναι αξιόλογο. Όμως οι προοπτικές περαιτέρω ανάπτυξης είναι ισχυρές και το επίπεδο των εξαγωγών μπορεί να αυξηθεί σημαντικά, καθώς σταθεροποιείται περαιτέρω η ελληνική οικονομία και αυξάνονται οι εξωστρεφείς και καινοτόμες επενδύσεις της.

Τέλος, ένας έκτος άξονας αφορά την αύξηση του αριθμού όσων φοιτούν σε πανεπιστήμια της άλλης χώρας, είτε μόνιμα είτε μέσω ανταλλαγών, και η οποία θα μπορούσε να υποστηρίξει στη συνέχεια και τη συνεργασία ανάμεσα σε ερευνητικούς οργανισμούς των δύο χωρών σε διαφορετικούς κλάδους, όπως η ιστορία και ο πολιτισμός ή η τεχνολογία και η ιατρική.

Συνολικά, αναμένεται για την Ευρώπη μια δεκαετία προκλήσεων αλλά και σημαντικών ευκαιριών, για την ανάπτυξη των επιμέρους οικονομιών. Για την άνοδο της ευημερίας στην ήπειρο, είναι απαραίτητη η πιο έντονη αύξηση της παραγωγικότητας, και αυτό να επιτευχθεί μέσα από περισσότερο αποτελεσματική λειτουργία των αγορών και του κράτους, όπως και

Οι προοπτικές ταχύτερης ανάπτυξης των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων προς τη Γερμανία είναι μεγάλες.
Die Chancen für ein schnelleres Wachstum der Agrarexporte nach Deutschland stehen gut.

Θα ήταν συμφέρουσα για την Ελλάδα η εμβάθυνση συνεργειών με τη Γερμανία στον τομέα της πράσινης μετάβασης.
Eine Förderung der Synergien mit Deutschland bei der grünen Wende wäre vorteilhaft für Griechenland.

συνεργασία ανάμεσα στις διαφορετικές οικονομίες. Ανάμεσα στις οικονομίες της Ελλάδας και της Γερμανίας υπάρχουν σημαντικές συμπληρωματικότητες, όπως επίσης και υπόβαθρο επιτυχούς συνεργασίας δεκαετιών. Για τη Γερμανία, η διατήρηση υψηλών πραγματικών εισοδημάτων και ισχύος σε κομβικές παγκόσμιες αγορές θα είναι δύσκολο να επιτευχθεί χωρίς συνολική ενδυνάμωση της ευρωπαϊκής οικονομίας. Για την Ελλάδα, η πρόκληση της πραγματικής σύγκλισης στις ισχυρότερες ευρωπαϊκές οικονομίες το συντομότερο δυνατό, διέρχεται από την αύξηση της εξωστρέφειας και της περαιτέρω διείσδυσης εξαγωγών σε μεγάλες και ανταγωνιστικές αγορές, όπως της Γερμανίας, και ασφαλώς με την προσέλκυση επενδύσεων που θα δημιουργούν καινοτομία και νέο παραγωγικό δυναμικό. Η ανάπτυξη των σχέσεων προς αμοιβαίο όφελος αποτελεί ισχυρή θετική προοπτική, η οποία βέβαια προϋποθέτει περαιτέρω προσπάθεια στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής, όπως και των επιχειρήσεων.

